

sluoksnių intensyvumas ir informatyvumas esti didžiausias.

Miesto vystymosi sutrikimai atsispindi kultūriname sluoksnyje. Didesnį sugriovimą ir gaisrai neišvengiamai pažeidžia miesto struktūrą ir normalų funkcionavimą. Po tokių sukrėtimų miesto gyvenimas atsinaujina arba nutrūksta. Tokie įvykiai esti labai ženklūs miesto istorijoje. Todėl logiška ir patogu, analizuojant miesto kultūrinį sluoksnį, skirti ir chronologijos pagrindu imti gaisrų ir sugriovimų metu susidariusius tarp sluoksnius.

Klaipėdoje XVI—XIX a. buvo septyni žymesni gaisrai ir sugriovimai: 1520 m. buvo sunaikinta pusė miesto, po 1540 m. gaisro mieste liko vos šeši namai, 1623 m. degė Odų gatvelė, 1628 m.—priemiesčiai, 1678 m. ugnis beveik sunaikino miestą, 1757 m. priemiesčiuose iš 148 namų liko tik 21¹⁹. Paskutinis didžiulis gaisras nusiaubė Klaipėdą 1854 metais²⁰. Beveik visame senamiesčio kultūriniame sluoksnyje yra ryškūs 1540, 1678 ir 1854 metų gaisrų pėdsakai. Jais remiantis lengviau ir tiksliau galima nustatyti sluoksnių periodizaciją.

Remiantis Klaipėdos kultūrinių sluoksnių analize, galima tvirtinti, kad bet kokio senovinio miesto kultūrinio sluoksnių didėjimas, dinamiškumas, informatyvumas priklauso nuo miesto civilizacijos lygio. Pasiekus miestui tam tikrą vystymosi lygį (Klaipėdos analizėje ekvivalentišką gyventojų tankiui), kultūrinis sluoksnių pradeda regresuoti. Sulėtėjus miesto vystymuisi, kultūrinis sluoksnių padidėja. Smarkus

miesto didėjimas ir sluoksnių regresas Klaipėdoje buvo XVIII a. Kituose miestuose šie periodai, suprantama, skirtingi. Be to, Klaipėda ir šiandien yra audringai besivystantis miestas, todėl iki galo pasekti kultūrinio sluoksnių raidą neįmanoma. Tačiau žinoma daug miestų, kurie jau perėjo visus vystymosi etapus nuo atsiradimo iki išnykimo. Manome, kad nepriklausomai nuo istorinės epochos bei formacijos Klaipėdos pavyzdžiu nustatyti kultūrinio sluoksnių vystymosi dėsningumai bei priklausomybė nuo miesto vystymosi ypatybių tinka ir kitiems miestams. Skirtingi gali būti miesto vystymosi kriterijai ir keliai, bet ryšiai su kultūriniu sluoksniu bei aptarti dėsningumai lieka.

Turint pakankamai planingos archeologinės žvalgybos duomenų ir atlikus išsamią kultūrinio sluoksnių analizę, būtų galima spėti svarbiausias miesto vystymosi ypatybes, t. y. prisidėti kuriant istorinį miesto modelį. Pavyzdžiui, jei kultūrinio sluoksnių susidarymas lėtėja, sluoksnių dinamiškumas ir intensyvumas mažėja, galima teigti, kad sistema „miestas“ pergyvena aktyvaus augimo laikotarpį. Spartėjant kultūrinio sluoksnių susidarymui ir informatyvumui, miesto augimo tempai lėtėja. Analizuojant kultūrinio sluoksnių susidarymą, galima skirti nevienodo aktyvumo miesto dalis — branduolį ir periferiją. Tiriant sluoksnius, galima rekonstruoti ir atskirų miesto elementų — kvartalų, net sklypų vystymosi savitumus.

Suprantama, Klaipėdos miesto kultūrinio sluoksnių analizė dar nėra visapusiška ir išsami, kai kurie teiginiai lieka hipotetiniai. Norint juos pagrįsti, reikėtų plačiau paanalizuoti ir kitų senųjų miestų kultūrinį sluoksnį.

UDK 428.81 (474.5) (09)

VYTAUTAS ŠLIOGERIS

BASTIONINIAI ĮTVIRTINIMAI KLAIPĖDOJE

Labai abejotina, ar viduramžiais Klaipėdoje yra buvę miesto gynybiniai įrenginiai. Iki šiol nėra nei archeologinių, nei ikonografinių duomenų, kad jie būtų buvę. Rašytinės istorikų užuominos interpretuojamos skirtingai.

Seniausius duomenis apie naujųjų laikų fortifikacijas randame 1535 m. piešinyje, buvusiame miesto bažnyčioje¹. Jame atvaizduota vietovė, miesto užstatymas neprieštarauja seniausiems žinomiems Klaipėdos planams. Pilies pastatai piešinyje pridengti bastijų². Viena jų šiaurės rytų kampe vaizduojama nebaigta. Pirmojo aukšto lygyje nesimato šaudymo angų, taigi bastijos kevalinės³. Mūrinio kevalo nei pilį supančiuose pylimuose, nei kur nors kitur archeologinių tyrimų metu nerasta. Greičiausiai bastijos sutvirtintos velėna — plekverku⁴, nes šlaitai nestatūs, apie 60°.

XVI a. pradžioje bastijinių įtvirtinimų pylimų šaudymo angas buvo rekomenduojama daryti keturių pėdų aukščio⁵. Tame pat piešinyje šiaurinė kurtina⁶ yra su trimis šaudymo angomis. Jeigu jų aukštis po 4 pėdas, tai pylimo aukštis pagal piešinį būtų 29 pėdos, t. y. apie 9 m nuo fosos vandens paviršiaus. Panašiam aukštyje (abs. alt. 8,4) pilies pylimų kurtinoje rastą smarkiai apardytą sluoksnį archeologas V. Zulkus datuoja XVI a.⁷ Taigi galima manyti, kad XVI a. bastijos buvo.

A. Zemrau yra paskelbęs 1598 m. A. Putkamerio ir K. P. Fukso sudarytą Klaipėdos pilies planą⁸. Šiame plane pilis saugoma keturių bastioninių frontų⁹.

¹ Lietuvos TSR istorija.— V.: Mintis, 1957, t. 1, p. 120.

² Bastija — iš žemių arba mūrinių bokštų apskritimo ar pasagos formos plane. Tai gynybinis įrenginys, skirtas priešgaisriškai apsaugoti artillerijai; naudotas nuo XV a. pabaigos iki XVI a. pabaigos.

³ Kevalinė bastija supilta iš žemių ir sutvirtinta mūro arba velėnos kevalu, joje nėra kazematų.

⁴ Plekverkas — „mūras“, kur vietoj plytų naudoti velėnos stačiakampiai, o vietoj skiedinio — juodžemio, mėšlo ir varpučio mišinys; naudotas fortifikatorių statybose pylimų šlaitams sutvirtinti.

⁵ Bastijose fortyfikacje Polsce.— Wrocław, 1975, 12 s.

⁶ Kurtina — fortifikacijoje gynybinio žiedo dalis, esanti tarp dviejų bokštų, bastionų; lot. cortina, franc. courtine.

⁷ Zulkus V. Klaipėdos piliavietė.— Archeologinių 1977 ir 1978 m. tyrinėjimų ataskaita, I ir II, PKI, Klaipėda, 1979. Inv. Nr. F5-2062.

⁸ Lietuvos pilys. V.: Mintis, 1971, p. 292.

⁹ Bastionas — penkiakampis gynybinis įrenginys, skirtas kurtinai flankuoti. Bastiono priekiniai kraštai, paprastai susikertantys 60—90° kampu (bastiono smaigalys), vadinami fasais, šoniniai — pečiais (flankais), pagrindas — kaklu. Du pusbastionai, kartu su juos jungiančia kurtina, vadinami bastioniniu frontu. Bastionai būdavo pilnaviduriai ir aprėminti pylimais.

Atsižvelgiant į tai, kad vaizduojami erdvūs bastionai su mūro kevalu, įtrauktai ir įgilintais flankais, vartus dengiančiu oriljonu¹⁰, juos galima priskirti naujai itališkajai fortifikavimo mokyklai. Šį planą reikia laikyti projektu, nes dviejų lygių flankai su kazematais Klaipėdos pilyje atsirado šimtu metų vėliau, XVII a. pabaigos—XVIII a. pradžios projektuose. Mūro kevalo pėdsakų pylimuose nerasta. Vėlesniuose planuose pilies pylimai taip pat be mūro kevalo.

1684 m. Ch. Hartknocho paskelbta graviūra¹¹ priskirtina fantazijai Klaipėdos fortifikavimo tema. Pilį graviūroje saugo vokiškos fortifikavimo mokyklos mūro dengti bastionai, dvi sienos ir smailiakuočių tvora. Bažnyčių aikštė pridengta dviem bastionais (iš tikrųjų — vienu pusbastioniu). Abejotina, kad brangiai kainuojantys vokiškos sistemos bastioniniai frontai apie pilį būtų keičiami pigiais olandiškos mokyklos bastioniniais frontais, kokius matome vėlesniuose planuose.

Nežinia kaip atrodė A. Tautavičiaus minimas 1559 m. K. Dzonotijaus sudarytas trijų bastionų projektas¹². Abejotina, ar tai iš viso buvo bastionai. Reguliarinioje trijų bastionų tvirtovėje netilptų pilis. Paprastai tokie būna redutai^{13,14}. Nereguliarinioje tvirtovėje liktų nesaugoma didelė dalis pilies. Galbūt kalbama apie bastijas, papildančias esamus įtvirtinimus. Aukščiau minėtą prielaidą patvirtina tvirtovių statyba Prūsijoje.

XVII a. trečiajame ir ketvirtajame dešimtmetyje Prūsijoje intensyviai buvo statomos bastioninės tvirtovės, rekonstruojami, papildomi įtvirtinimai. 1624 m. Georgo-Vilhelmo nurodymu profesorius Strausas (Strauss) sudarė Karaliaučiaus fortifikavimo pagal senąją olandiškąją sistemą projektą¹⁵. 1626 m. pagal šį projektą inž. Totelbachas pradėjo darbus. Braunsberge prieš pat 1626 m. supilti atskiri bastionai¹⁶, paskui iki 1635 m. įtvirtinimus stiprino švedai. 1626—

¹⁰ Oriljonas — įtrauktą bastiono flanką nuo frontalinės ugnies dengiantis suapvalintas faso tęsinys.

¹¹ Lietuvos pilys.— V.: Mintis, 1971, p. 294.

¹² Ten pat, p. 291.

¹³ Woźniak R. Fortyfikacje w dawnych Prusach królewskich w pierwszej połowie XVII wieku.— Warszawa, 1974.— 156 s.

¹⁴ Redutai — uždaras, savarankiškas laikinas lauko fortifikacinis įrenginys iš žemių, plane apskritimas, kvadratas, daugiakampis ir t. t. Redutai dažnai sudarydavo pirmąją įtvirtinimų liniją.

¹⁵ Woźniak R. Fortyfikacje w dawnych Prusach królewskich w pierwszej połowie XVII wieku.— Warszawa, 1974.— 165 s.

¹⁶ Ten pat, p. 114.

¹⁹ Sembritzki J. Geschichte der Königlich See- und Handelsstadt Memel, II Auflage, Memel, 1926, S. 58, 77, 169.

²⁰ Sembritzki J. Geschichte der Stadt Memel im 19. Jahrhundert, Memel, 1918, S. 214.

planai identiški tiek apylinkių topografijos, tiek užstatymo mieste požūriui. Įtvirtinimai šiek tiek skiriasi antraeilėmis detalėmis. Planus galima datuoti pagal bažnyčių padėtį. Plane iš 107 bylos (3 pav.) miesto bažnyčia tebestovi senoje vietoje. Ant bažnyčios suprojektuotas bastiono fasas. Kadangi žinoma, kada šią bažnyčią reikalauta nugriauti kaip trukdančią įtvirtinimams, planą galima datuoti apie 1686 m. Kituose dviejuose planuose šv. Jono bažnyčia parodyta naujoje vietoje, ten ji atsidūrė 1706 m. (4 pav.)³⁶. Be to, šiuose planuose parodytas parako sandėlis antrajame nuo Danės bastione. Šio sandėlio projektas sudarytas Berlyne 1706 m. (5 pav.). Taigi planai datuoti XVII a. pabaiga—XVIII a. pradžia. Sandėlio projektas koreguotas. Vietoj mūrinio sutapdinto stogo padarytas medinis mansardinis.

Tiek miesto, tiek pilies įtvirtinimai suprojektuoti pagal naująją olandiškąją sistemą. Bastionai erdvūs, jų flankai statmeni gynybos linijai. Rytinėje pusėje, patogesnėje puolimui, bastionų flankai dvigubi. Į apatinį jų aukštą patenkama pro iki šiol išlikusias poternas. Antras nuo Danės bastionas pridengtas kontregarda³⁷. Kurtinos uždengtos raveliniais. Ypač išvystytas dengtas kelias (via coperta). Išpuoliams skirtos erdvios ginklų aikštės apsuptos traversais. Kai kurios iš jų pritaikytos artilerijai. Kovinis šlaitas išvestas dvigubų žnyplių frontais, ties Kūlių vartais net dviem eilėmis. Fosoje ties Danė įrengta užtvanka. Vandens horizontas fosoje aukščiau negu upėje. Danės vaga iš miesto pusės sureguliuota. Krantinėje pagal kremaljerę supiltas brustveras. Dešiniajame krante prieš Tilto vartus įrengtas ravelinas su flankais. Dar vienas ravelinas numatytas netoli žiočių. Jų fosos sujungtos su upe. Kitapus fosos, kaip ir apie miestą, dengtas kelias su ginklų aikštėmis, žnyplinis kovinis šlaitas ties Palangos keliu net dvigubas. 6 paveiksle pateikiamas Purmark bastiono faso profilis pagal šį projektą.

Pilies bastionai yra taip pat su dvigubais flankais, trimis raveliniais ir kontregardomis prieš bastionus nuo miesto pusės. Dengtas kelias ir ginklų aikštės, dengtos antrąja fosa apsuptais koviniais šlaitais, pietų pusėje pereinančiais į bastioninį frontą.

Sprendžiant iš vėlesnių planų, būtent pagal šiuos (1686 ir 1706 m.) tobulus projektus XVIII a. pirmojoje pusėje buvo tvirtinama Klaipėda. Tuo metu turėjo būti įrengtos milžiniškos poternos, vedančios į dvigubų flankų apatinį aukštą po pilies bastionais. Dvi iš jų su erdviais parako sandėliais išlikusios iki šiol.

Po 1736 m. buvo paruošti du miesto ir pilies fortifikavimo pagal S. Vobano (Vauban) sistemą variantai (7 pav.).

Šio plano eksplikacijoje prancūzų kalba rašoma (vertimas V. Žulkaus):

Klaipėdos ir citadelės planas su jų įtvirtinimo projektais:

³⁶ Kartušė, aprėminančiame plano legendą, kitokiu rašalu įsprausta 1762 m. data. Ankstesniuose Septynerių metų karo laikų planuose ir vėlesniuose XIX a. pradžios planuose miesto centrinės dalies užstatymas ir tiek miesto, tiek pilies įtvirtinimai identiški. Šiame plane atvaizduota tokia pat padėtis, kaip ir kituose dviejuose XVII a. pabaigos—XVIII a. pradžios projektuose. Todėl planą galima datuoti XVII a. pabaiga—XVIII a. pradžia; data kartušė įrašyta vėlesniais laikais.

³⁷ Kontregarda—bastionus ar ravelinus dengiantis pylimas.

A. B. C.—trys bastionai, pažymėti de Bruno, rodo, kiek jie įsikiša į fosas, kad būtų kuo stipresni ir geriausiai pritaikyti gynybai. Raudonos brūkšninės linijos, nubrėžtos minėtų bastionų išorėje, skirtos trijų bastionų, pradėtų 1736 m., pėdsakams parodyti. Dvi kurtinos, pažymėtos žaliai, rodo, kad jos liko tokios, kokios buvo pradėtos, o kiti įrenginiai, pažymėti žaliai, rodo, kokie padaryti darbai;

D. D.—užtvarka su šliuzu Prūsijos bastiono smaigalyje, laikanti vandenį aukštesnėje miesto dalyje;

E. E.—užtvarka prie glasio su šliuzu, laikanti šios dalies vandenį ir jiems kliudanti subėgti į pilies fosas;

F. F.—akvedukas, kuriuo vandenys bėga į aukštesnę miesto dalį, su šliuzu po dengtu keliu ir glasiu;

G. G.—užtvarka su šliuzu Geldern bastiono smaigalyje, laikanti vandenį žemutinėje miesto dalyje ir neleidžianti jiems sutekėti į Danę;

H. H. H. H.—krantinė ir parapetai įtvirtinimų, juosiančių miestą išilgai Danės;

J. J.—įtvirtinimai ir parapetai, besijungiantys su miesto įtvirtinimais ir saugantys nuo netikėtų puolimų;

K. K.—naujasis Danės kanalas, pravestas tiesia linija;

NB — 4, 5 rykščių skersmens ravelinų kaklai;

NB — fosų suapvalinimai pravesti nuo pado... (toliau tekstas neišskaitomas) flankuotų kampų;

NB — išorinis citadelės poligonas išeina už 3 rykščių nuo miesto pusės;

NB — išorinio poligono kampas link X ir poligonas XZ išsikiša į išorę link X per 2,5 rykštės.

Naujasis įtvirtinimų žiedas kitoje Danės pusėje miestui pridengti (mastelis — Lin. mast. 200 Reino rykščių):

L. L. L. M. M. M. N. N. N.—trys kontregardos aukštesnės komunikacijos linijai ginti;

O. O. O. O.—du bastionai ir du pusbastionai naujajame žiede su raveliniais, pažymėtais P. P. P.;

NB — visos ravelinų kapitalės statmenos išoriniams poligonams ir yra šių poligonų viduryje;

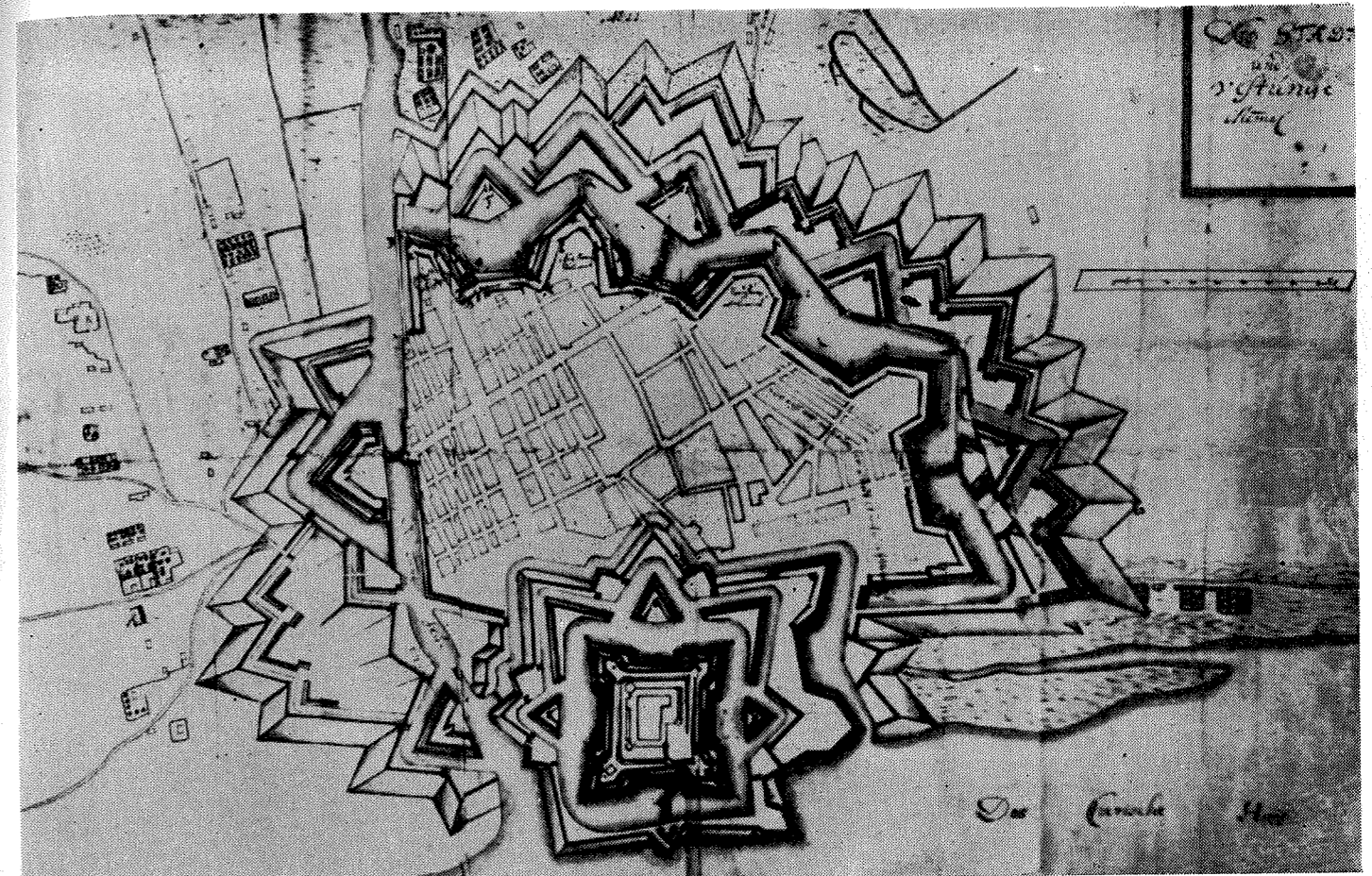
NB — visi nauji flankai nuvesti su kompasu nuo bastiono flankinio kampo 65 rykščių spinduliu;

NB — oriljonų reversai nuvesti į bastionų pečius;

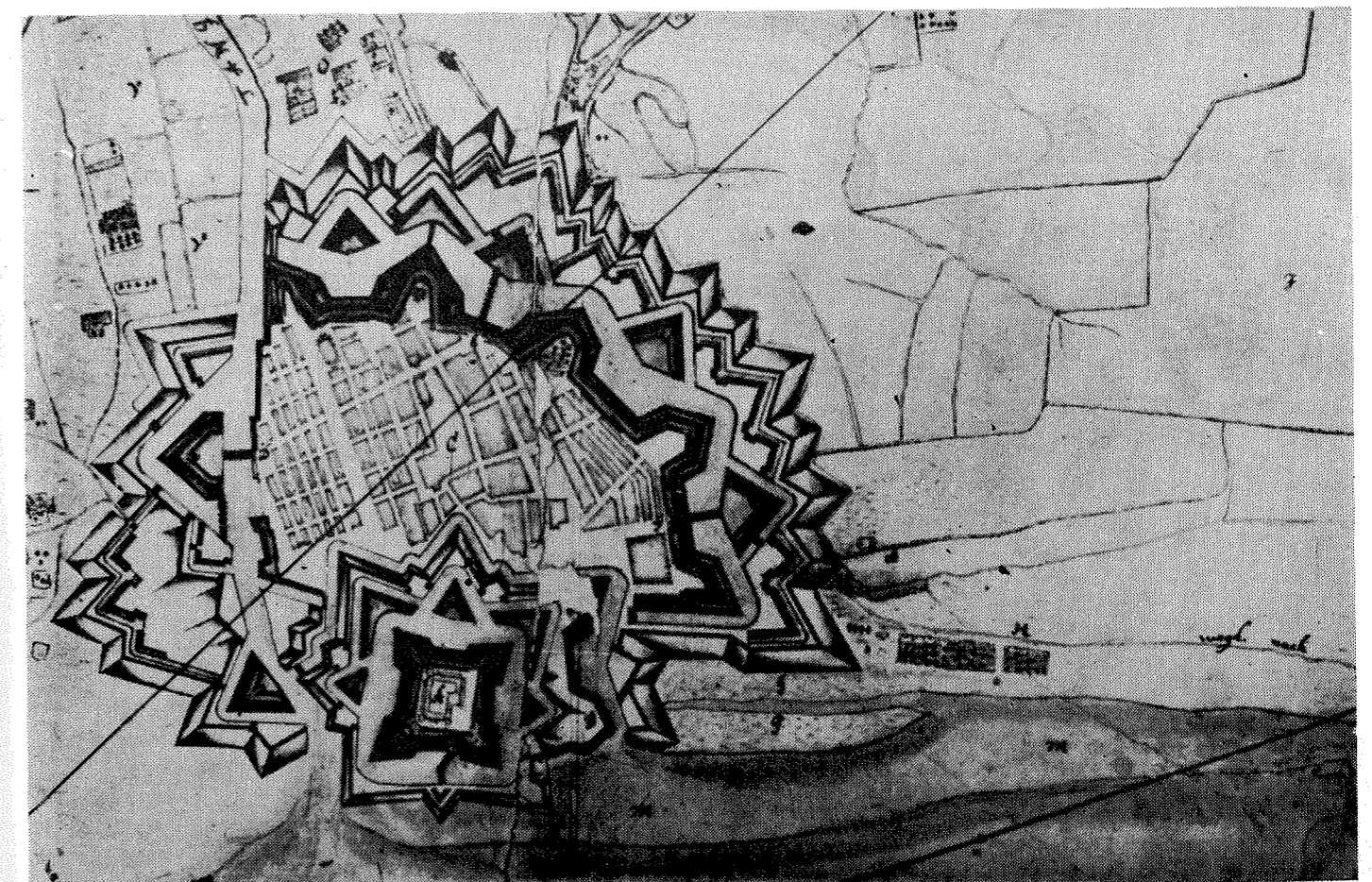
NB — kurtinų lūžiai išvesti į ravelinų pečius;

NB — dviejų senųjų ravelinų flankai turi būti statmeni išoriniams poligonams ir šių ravelinų pečiais turi būti vienoje linijoje su kontregardomis.

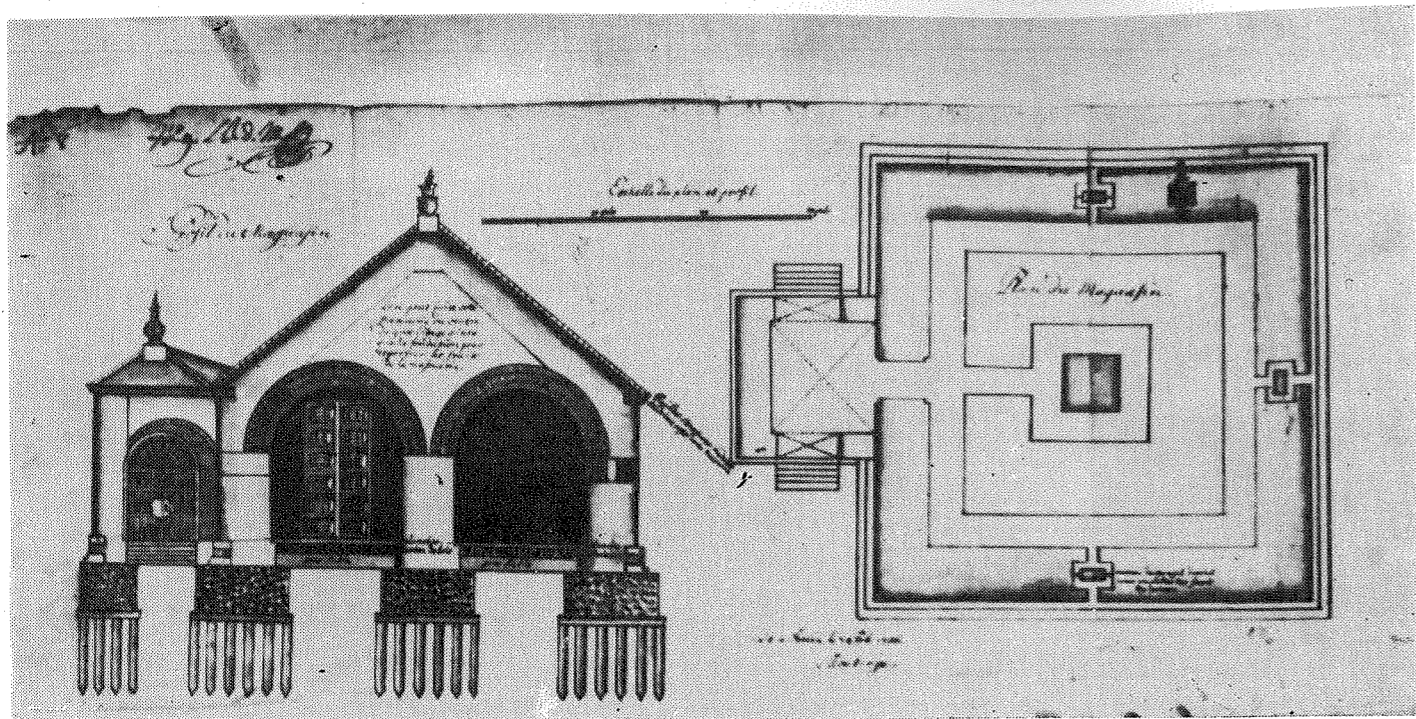
Pagrindinės linijos projekte išvestos laikantis teorinių reikalavimų. Kad būtų galima pripildyti fosą vandens yra užtvankų su šliuzais ir net akvedukas. Danės vaga miesto ribose sureguliuota ir įrengtas brustveras. Šis projektas iš dalies buvo vykdomas. Trys bastionai — trečiasis, ketvirtasis ir penktasis nuo Danės — 1757 m. vasarą jau yra tokie, kaip numatyta šiame projekte. Dešinėje Danės pusėje suprojektuotas naujas įtvirtinimų žiedas, dengiantis senamiestį ir naujas reguliarius užstatymas jo viduje. Ma-

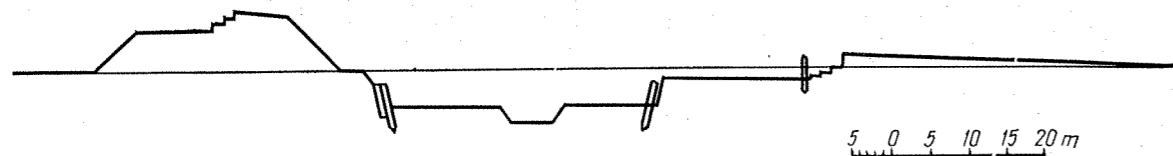
3 pav. XVII a. pabaigos—XVIII a. pradžios Klaipėdos fortifikavimo projektas

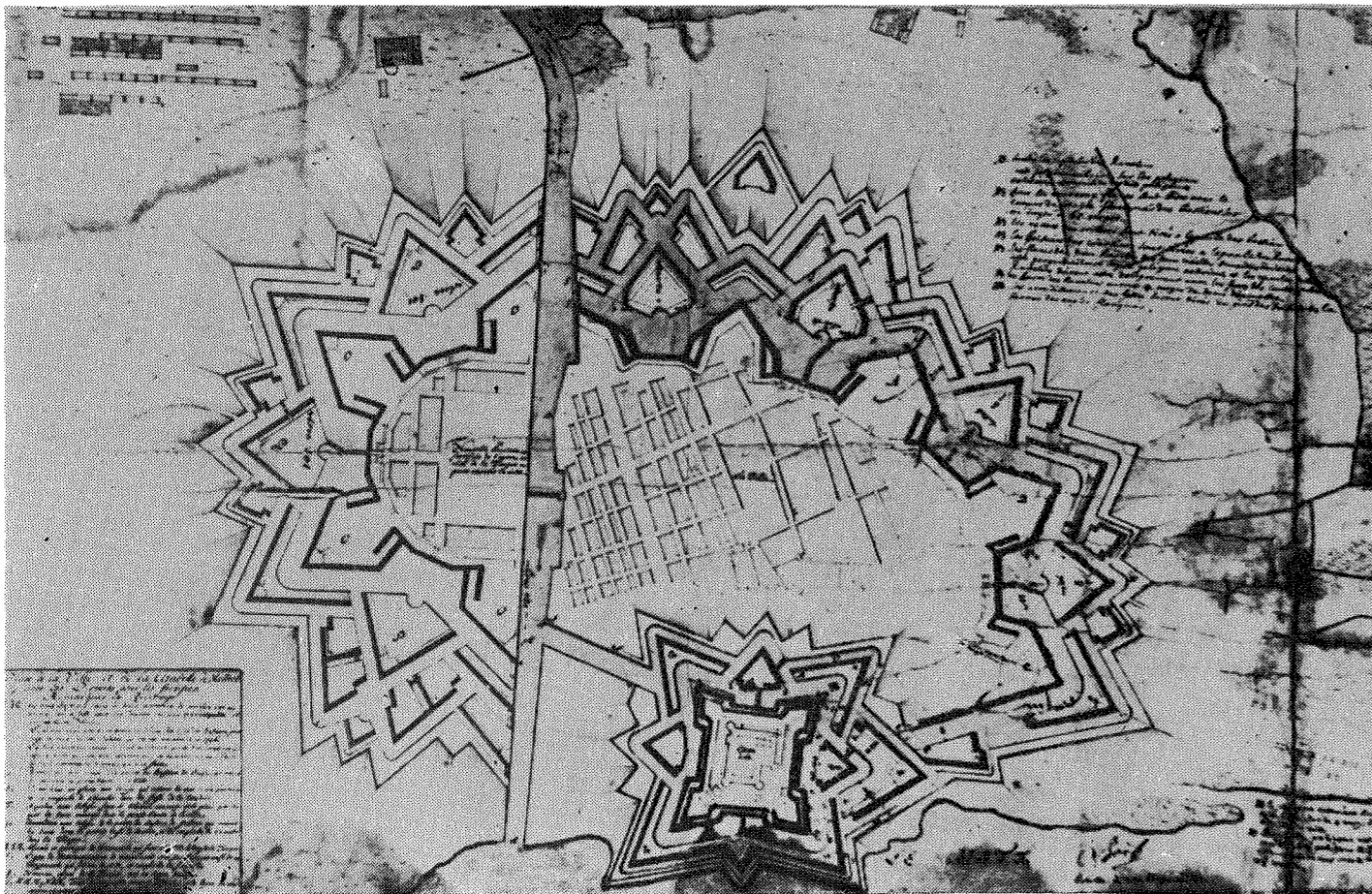
4 pav. XVII a. pabaigos—XVIII a. pradžios Klaipėdos fortifikavimo projektas. Fragmentas

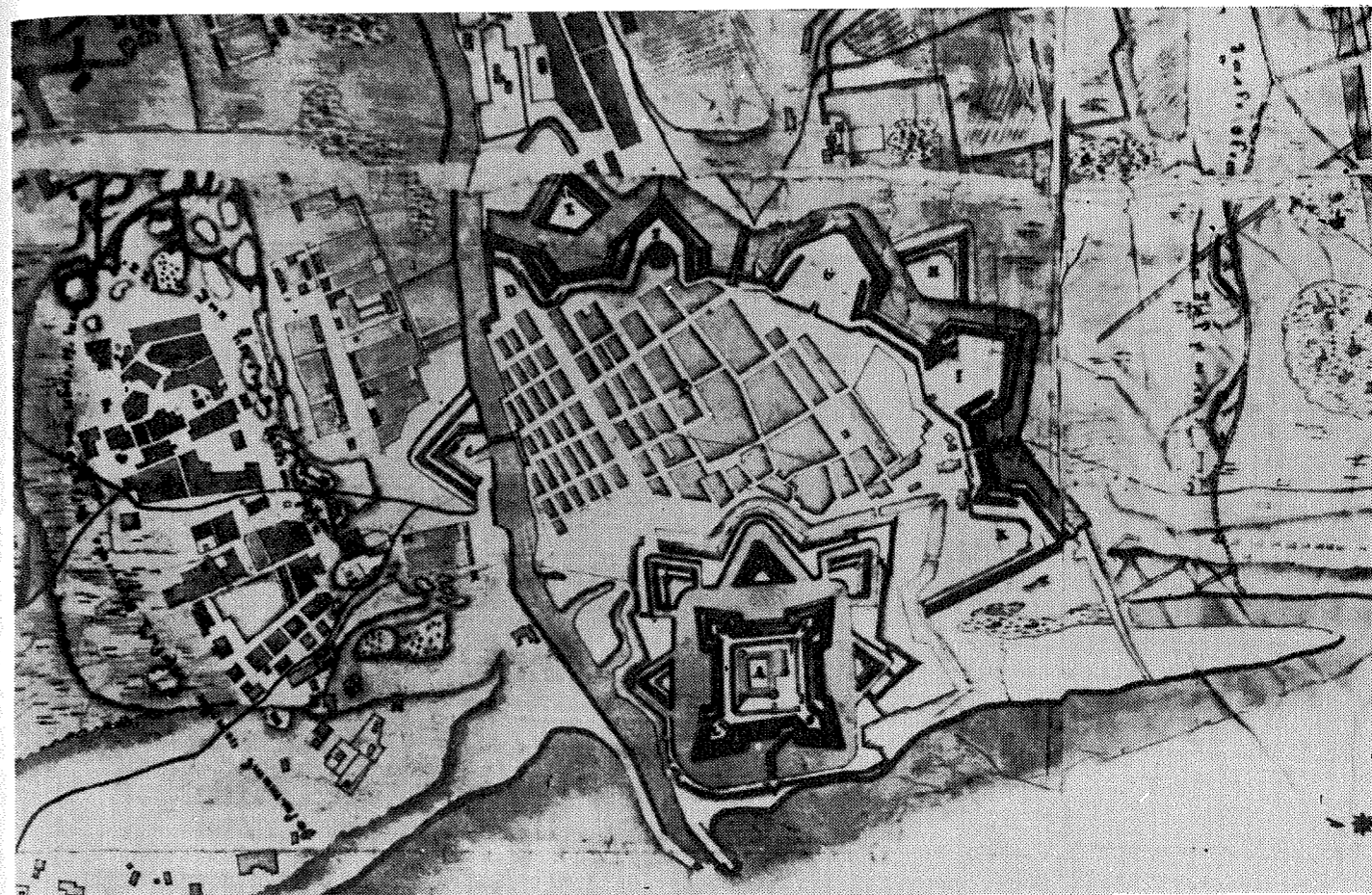
5 pav. Parako sandėlio Klaipėdoje Purmark bastione 1706 m. projektas

6 pav. Purmark bastiono faso profilis pagal XVII a. pabaigos—XVIII a. pradžios projektą

7 pav. Klaipėdos fortifikavimo projektas pagal S. Vabano sistemą

8 pav. Klaipėdos miesto ir apylinkių planas 1757 m. liepos mėn. 19–25 d. šturmo metu. Fragmentas

tyt, ši miesto dalis buvo menkai užstatyta. Užstatymas senojoje miesto dalyje atitinka vėlesnius planus.

1757 m. Klaipėda, nors jau įtvirtinta, nepajėgė atlaikyti Fermoro vadovaujamos rusų kariuomenės apsiausties. Tvirtovėje tebuvo 80 patrankų ir tik 24 artileristai³⁸. Be to, beveik nebuvo amunicijos. Po šešių dienų bombardavimo iš sausumos ir iš mariose stovinčių pramų³⁹ miestas pasidavė. Buvo bombarduojama rytinė įtvirtinimų dalis, citadelė ir miestas. Taip pat rytų pusėje buvo kasamos aprošos, ruošiamasi šturmui. Matyt, iš čia pulti buvo patogiau, terenas sausas, ir buvo galima kasti tranšėjas. Tikriausiai dėl to miestas būdavo pradedamas stiprinti nuo šios vietos.

Užėmus miestą, inžinierius pulkininkas baronas de Molina nedelsdamas sudarė padėties planą — kovos veiksmų ataskaitą (8 pav.). Iš jos galima spręsti apie įtvirtinimų būklę, apie tai, kiek projektai buvo realizuoti. Bastionai buvo jau suformuoti visi penki. Du pagal ankstesnį projektą, trys — pagal S. Vabano sistemą. Visi dubliuotais flankais. Į pirmąjį flankų lygį iš miesto patenkama poternomis⁴⁰ pirmajame ir antrajame nuo Danės bastionuose, į kitus — pandusais iš fasų pusės. Trečiasis ir ketvirtasis bastionai pilnaviduriai. Tėra trys ravelinai — ties Tilto vartais su flanku dešinėje, ties pirmąja ir trečiąja kurtina.

³⁸ Lietuvos pilys.— V.: Mintis, 1971, p. 296.

³⁹ Pramas — plokščiadugnis dvistiebis laivas, ginkluotas mirtymomis ir skirtas uostams bei tvirtovėms bombarduoti.

⁴⁰ Poterna — galerija arba koridorius po žeme ar masyvaus statinio viduje. Tvirtovėse jos naudojamos susisiekimui.

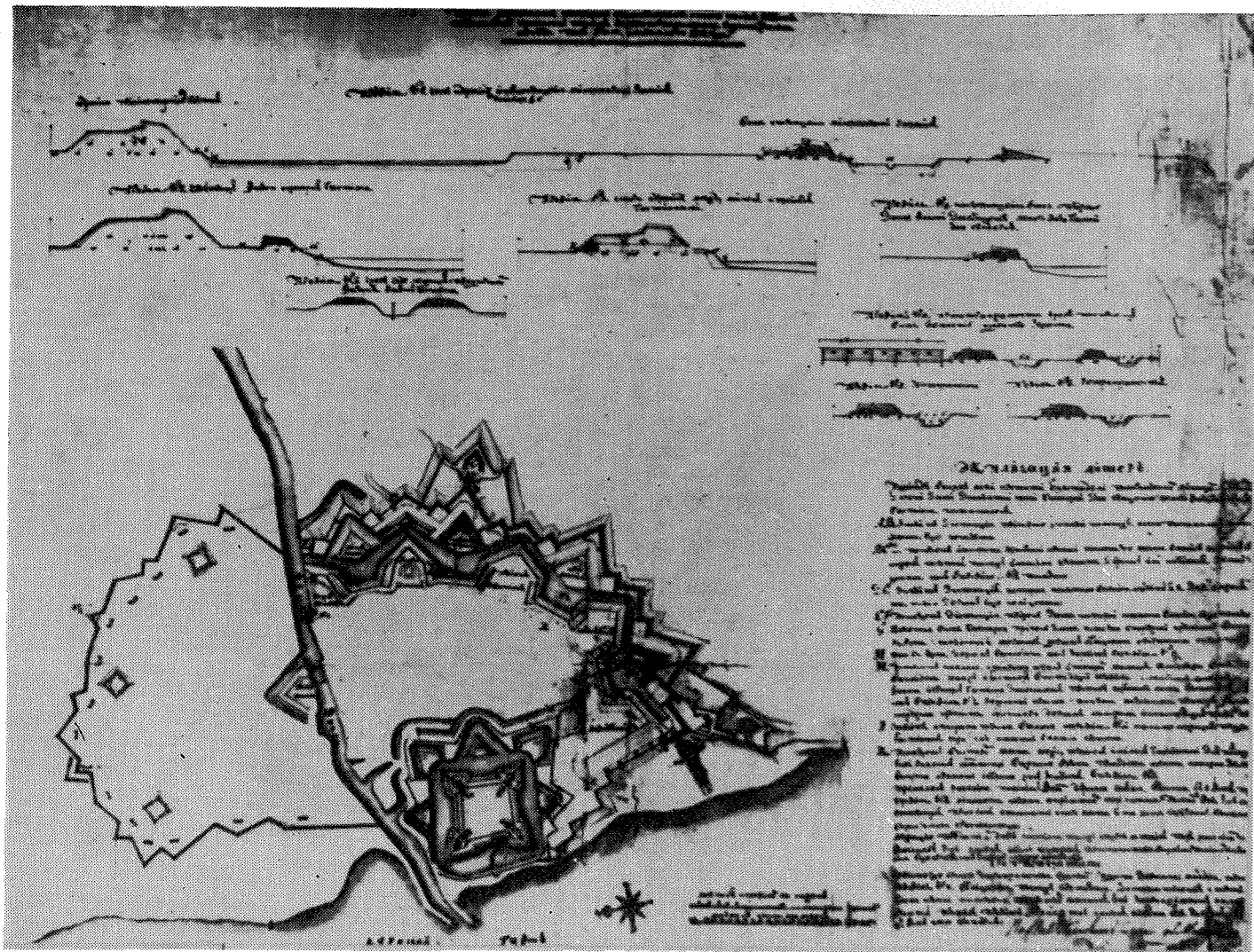
Pastarasis apsuptas sausa fosa. Matyt, dviejų užtvankų fosoje — ties Danės ir ties antrojo bastiono smaigaliu — nepakako pakelti vandens lygiui. Prieš kurtinas į ravelinus nėra tiltų.

Iš d. Molinos sudaryto plano matyti, kad niekuo neapdengti Kūlių ir Malūno vartai. Juos flankuoja tik greta esantys bastionai. Kairysis Danės krantas sutvarkytas iki tilto, dešinysis tepradėtas reguliuoti tik ties ravelinu. Dešiniajame krante esantis tankiai užstatytas priemiestis taip pat niekuo neapdengtas ir nesaugomas. Jame buvo kasamos aprošos⁴¹ ir iš ten bombarduojamas miestas. Niekas nesaugo įėjimo į Kuršių marias. XVII a. plane matomo šanco nebėra nei pėdsako, o pilies bastionai apsupti smailiakuolių tvora pagal bastioninį frontą. Kovinis šlaitas rytų pusėje su fosa. Pagrindinėje fosoje penki ravelinai. Du jų dengia bastionus nuo miesto pusės.

Plane yra naujas elementas, kurio nebuvo ankstesniuose planuose bei projektuose. Tai Danės žiotyse, pietiniame rage, įrengta bastėjos formos baterija, skirta saugoti įėjimui į Danę. Šešios ambrazūros mūrinėje galvoje pritaikytos pabūklams, vakarinėms priegoms prie pilies flankuoti įrengtas medinis papėtas šauliams, išilgai sureguliuotos Danės supiltas grunto brustveras.

Dar tais pačiais 1757 m. rusų kariuomenė pradėjo remontuoti apirusius įtvirtinimus, juos plėsti bei tobulinti. Numatyta išplėtimo programą atspindi 1757 m. lapkričio 16 d. raportas apie įvykdytus dar-

⁴¹ Aprošos — siauros zigzaginės tranšėjos, kuriomis atakuojantieji saugiai prisiartindavo prie tvirtovės įtvirtinimų.

9 pav. 1758 m. lapkričio 16 d. raportas apie Klaipėdos tvirtinimuose atliktus darbus

bus (9 pav.). Raporte, kurį sudaro trys brėžiniai ir vienuolika lapų teksto, pateiktas įtvirtinimų išplėtimo projektas ir pažymėti bei aptarti atlikti darbai. Apie miestą numatyta antra išorinė įtvirtinimų linija. Kūlių ir Malūno vartus numatyta pridengti raveliniais, dvigubu koviniu šlaitu su smaikiakuolių tvora, flešais. Norint fosoje išlaikyti reikiamą vandens lygį, numatyta dar viena užtvanka su šliuzu — ties trečiojo bastiono smaigaliu.

Dešinėje Danės pusėje esantį priemiestį numatyta apsupti iš žnyplinių frontų sudarytu retranšementu. Retranšemento pylimas neaukštas — apie 3 m, įskaitant brustverą. Jis pritaikytas šauliams. Keturiuose smaigaliuose numatytos baterijos lauko pabūklams. Įgulai numatyta pastatyti penkiolika žeminių, išdėstytų pagal visą retranšementą. Retranšemento viduje numatyti trys redutai — karė.

Plane pateikti šie bastionų ir kai kurių ravelinų pavadinimai (pradedant nuo Danės): Geldern bastionas, Senasis (Alt) ravelinas, Purmark bastionas, Kūlių vartų (Steintor) ravelinas, Prūsijos (Preisen) bastionas, Naujasis (Nei) ravelinas, Malūno (Milen) bastionas, Malūno vartų (Milentor) ravelinas, Marių (Gaff) bastionas, Tilto (Briken) ravelinas. Pilyje, pradedant nuo šiaurės rytų bastiono, laikrodžio rodyklės kryptimi pažymėti šie bastionai: princo Fridricho, Princo Liudvigo, Fridricho-Vilhelmo, Karlo.

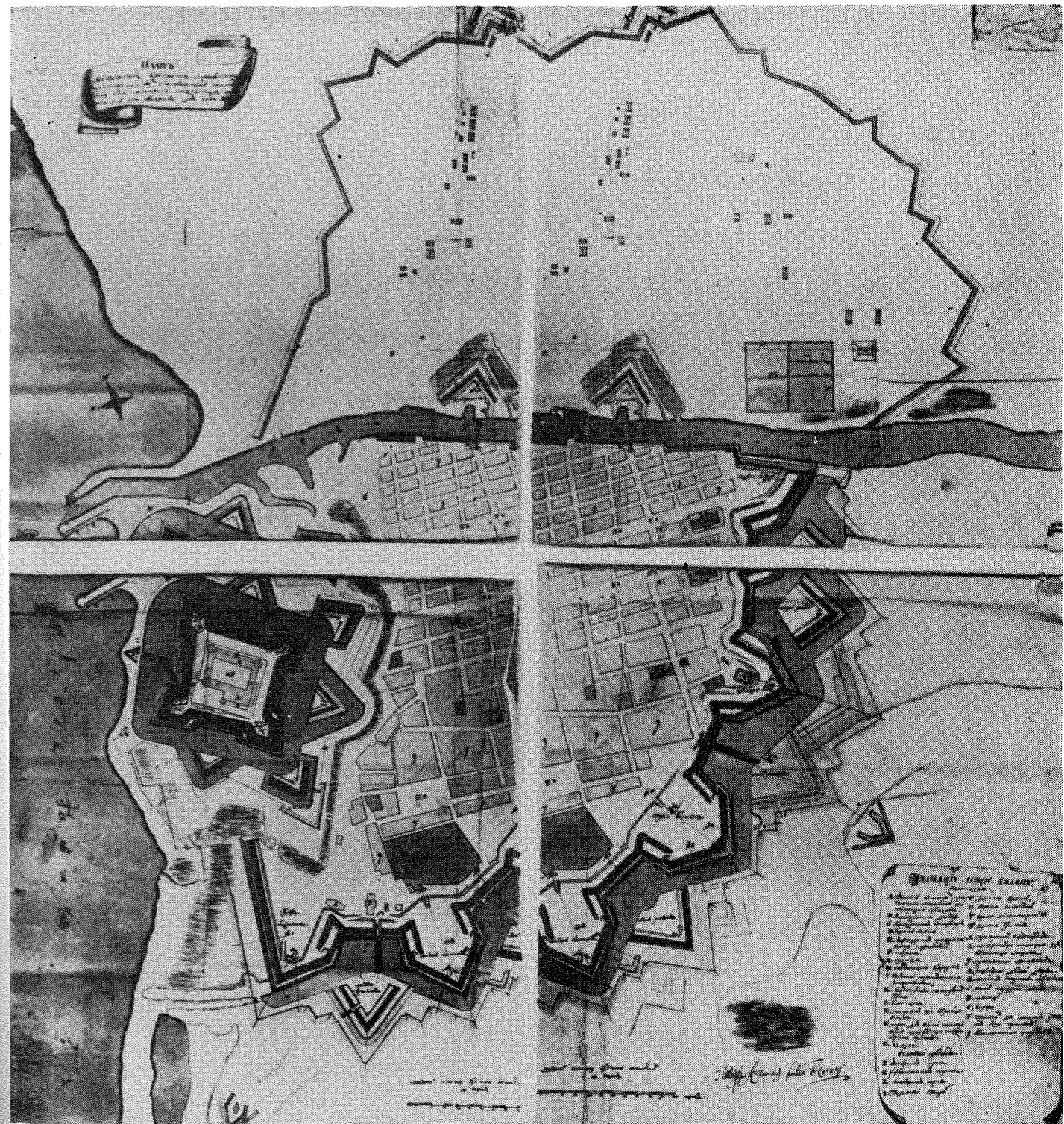
Ravelinų apie pilį pavadinimai nepateikti. Pavadinimai plane užrašyti rusų kalba. Vietiniai pavadinimai iškraipyti.

Iš plano paaiškinimų žinoma, kad darbai daugiau buvo atliekami retranšemente, šis buvo beveik užbaigtas ir antrojoje įtvirtinimų linijoje apie miestą.

1758 m. vasario mėn. tvirtovės planas (CVKILA F 3, apr. 28, byla 94) įdomus eksplikacija, kurioje išvardyti svarbiausi statiniai pilyje bei mieste (10 pav.).

Citadelėje:

- A — pilis, kurioje yra maisto sandėliai ir arsenalas;
- B — komendanto namas;
- C — komendanto kanceliarija (plane nepažymėta);
- D — areštinė;
- E — sargybinė prie areštinės karininkams (plane nepažymėta);
- F — kalėjimas (plane nepažymėtas);
- G — kalvės;
- H — kareivinės;
- I — komendanto ir inžinerinės arklidės (plane nepažymėtos);
- K — kordegardija prieš kelią;
- L — blokhauzas;
- M — muitinė;

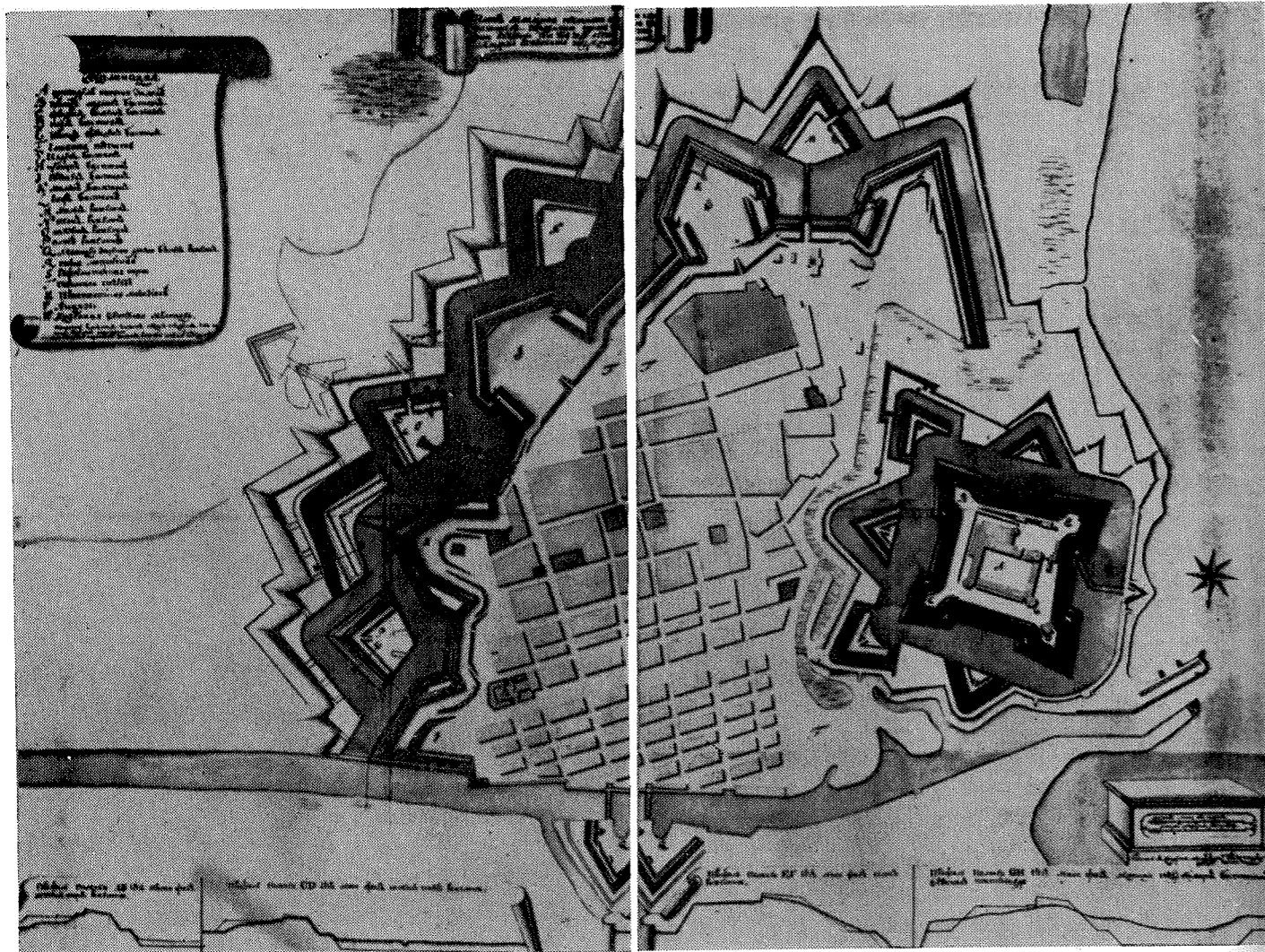
10 pav. 1759 m. vasario mėn. tvirtovės planas

- N — sandėlis įvairiam podėliui, o jame laikomos artilerijos atsargos;
- O — šulins

Pagrindinėje tvirtovėje:

- P — liuteronų kirchė;
- O — reformatų kirchė;
- R — latvių kirchė;
- G — parako rūsys;
- T — areštinė;
- U — Kūlių (Steintor) vartai;

- V — Malūno (Milentorskije) vartai;
- W — Tilto (Briken) vartai;
- X — kordegardija prie vartų;
- Z — muitinės prie vartų, kur renkamas akcizas;
- Y — provianto sandėlis;
- A — inžinerinių reikalų kiemas;
- B — valdiškas vėjo malūnas;
- C — sargybų parodų vieta;
- D — šulins;
- E — birža;

11 pav. 1760 m. numatomų Klaipėdos įtvirtinimuose darbu projektas

F — prielauka jūriniais ir kitokiems laivams;
g — miestiečių namai.

Kiek pasistūmėjo darbai, remontuojant ir plečiant Klaipėdos fortifikacijas, galima spręsti iš 1760 m. numatomų darbų projekto (CVKILA F3, ap. 28, byla 104). Jame skirtingomis spalvomis išskirta, kokie darbai atlikti ir kokius numatoma atlikti ateityje (11 pav.).

Pirmojoje įtvirtinimų linijoje darbai iš esmės baigti. Dar neįrengta Marių bastiono dešiniąją fasą flankuojanti baterija. Taip pat nėra ir net nenumatomas tiltas bei poterna pradėta dar 1757 m. kurti- noje į Naująjį raveliną. Kaip matyti iš profilių, Senojo ravelino fasų šlaitus ruošiamasi padaryti statnesnius, įrengti banketę šauliams. Tiltu ravelinas ir kontregarda prieš Purmark bastioną dar labai toli- mi iki reguliaraus profilio; numatoma juos suformuo- ti. Antrojoje gynybos linijoje įrengta smailiakuolių

tvora ir kovinis šlaitas. Tačiau dengtame kelyje nesu- pilta ir 1760 m. nenumatyta supilti traversų. Nėra ir dubliuojančio kovinio šlaito ties Kūlių ir Malūno var- tais. Taip pat pradėtas tik vienas flešas ties Kūlių vartais.

Nežinia kokie darbai buvo atliekami vėliau, ko- kioje būklėje rusų kariuomenė paliko Klaipėdos tvir- tovē. Autoriui neteko matyti vėlesnių XVIII a. miesto planų. Vargu, ar Klaipėdai vėl tapus prūsiska, buvo tęsiami fortifikavimo darbai. Matyt, toliau laikas ir žmonės šiuos unikalius fortifikacinius įrenginius ar- dė. Tą patvirtina ir 1770 m. karaliaus nurodymas už- versti miesto ir pilies fosas.

Šiuo metu iš visos fortifikacinės sistemos išlikę tik fragmentai. Geldern, Purmark bastionus, Senąjį raveliną numatoma iš dalies restauruoti. Taip pat nu- matomas iš dalies restauruoti pilies Princo Fridricho bastionas.

UDK 711.168(474.5)

STASYS PRIKOCKIS, NIJOLĖ ZUBOVIEŅĖ,
VYTAUTAS ZUBOVAS

KLAIPĖDOS SENAMIESČIO REGENERACIJOS PROJEKTO PROBLEMAS

Pastaruoju metu ypač susirūpinta kultūros pa- minklų apsauga. Dabar regeneruojami ne tik pavie- niai objektai, bet ištiesi architektūriniai kompleksai — senamiesčiai.

1963 metais Vilniaus, Kauno, Klaipėdos ir Kėdai- nių senamiesčius paskelbus respublikinės reikšmės urbanistikos paminklais, buvo paruoštas „Klaipėdos senamiesčio rekonstrukcijos projektas“ (autoriai S. Cerškutė, V. Jurkštas ir V. Parčiauskas). Tai buvo Klaipėdos senamiesčio regeneravimo pradžia. Tačiau šis projektas buvo paruoštas, neatlikus išsamių tyri- mų, todėl greitai paseno ir nebeatitiko šandieninio požiūrio į senamiesčių, kaip istorinių miesto bran- duolių, apsaugą.

Paminklų konservavimo instituto Klaipėdos sky- rius 1972 metais pradėjo koreguoti senamiesčio re- konstrukcijos projektą. Projektavimo darbus atliko straipsnio autoriai, vadovaujami projekto vyriausio- sios architektės Z. Mačionienės. Pagrindiniai tyrimo ir projektavimo darbai užtruko trejus metus. 1975 m. vasario 6 d. regeneracijos projektas buvo apsarvas- tytas LTSR Architektų sąjungos valdybos prezidiumo ir Kultūros ministerijos Kultūros paminklų apsaugos išplėstinės metodinės tarybos architektūros sekcijos jungtiniame posėdyje, kuriame buvo pritarta visoms pagrindinėms projekto idėjomis. Klaipėdos Vykdomo- jo komiteto patvirtintas regeneracijos projektas tapo svarbiausiu dokumentu, kuriuo remiamasi tvarkant Klaipėdos senamiestį (1 pav.).

Senamiesčio padėtis. Klaipėda — linijinis mies- tas, besitęsiantis pietų šiaurės kryptimi išilgai Kuršių marių. Miesto centre — pagrindinė visuomeninio transporto magistralė — Taikos prospektas, Pergalės, H. Manto gatvės. Centrinę dalį prie Danės upės už- ima senamiestis. Jo ribos patvirtintos 1969 m.

Dabar svarbiausia senamiesčio funkcija — pre- kybinė, nes jame yra centrinė turgavietė, taip pat stambios prekybinės įstaigos Pergalės gatvėje. Kito- kios paskirties įstaigų senamiestyje mažiau. Tai kul- tūros židiniai — dramos teatras, kino teatras „Balti- ja“, administracinės įstaigos — Valstybinio ir Staty- bos banko Klaipėdos skyriai, milicijos valdyba ir kt. Didelę reikšmę Klaipėdai turi senamiestyje esan- ti upių prielauka ir perkėla, jungianti miestą su po- lsių zona Smiltynėje.

Nemažą senamiesčio dalį užima pramonės įmo- nės, kurios neturi nieko bendro nei su senamiesčiu, nei su miesto centru.

Pagrindinė Klaipėdos ašis — Taikos prospektas, Pergalės ir H. Manto gatvės — tai pagrindas aiškiai

urbanistinei kompozicijai. Tačiau, jei Taikos prospek- te (ypač atskirose jo dalyse) kompozicija formuoja- ma kryptingai, tai Pergalės ir H. Manto gatvių zono- je sena susiformavusi urbanistinė kompozicija poka- rio metais buvo smarkiai sudarkyta. Vertikalių ak- centų vietoje atsirado tokie su aplinka nesisiejantys pastatai: restoranas „Neptūnas“, gyvenamasis namas su gastronomijos parduotuve Pergalės gatvėje, sti- chiškai sudarytos erdvės — M. Mažvydo alėja, Tary- bų aikštė. Vienintelis bandymas kurti tūrinę-erdvinę kompoziciją (kultūros rūmų aukštuminė dalis) padė- ties nepataisė.

Senamiestis šiuo metu urbanistinės kompozicijos požiūriu neišsiskiria miesto panoramoje. Tačiau, no- rint pabrėžti senamiesčio, kaip istorinio miesto bran- duolio, išskirtinę vertę, jis turėtų užimti svarbiausią vietą miesto centro kompozicijoje ir vieną svarbiausių vietų miesto panoramoje.

Tokia senamiesčio padėtis Klaipėdoje funkcinio ir kompozicinio požiūriu. Atliekant regeneravimo ir projektavimo darbus, į tai reikėjo atsižvelgti.

Tyrimo darbai ir pagrindinės išvados. Prieš ruo- šiant Klaipėdos senamiesčio regeneravimo projektą, atlikti įvairūs tyrimai, kuriais remiantis nustatyti vertingiausi senamiesčio elementai bei jų apsaugos principai.

Iš visų tyrimų svarbiausi istoriniai tyrimai, nes projektuojant reikia žinoti senamiesčio istorinį vys- tymąsi bei atskirų objektų istorinę vertę. Labai svar- būs ir esamos padėties architektūriniai, stilistiniai bei urbanistiniai tyrimai. Visi minėti tyrimai api- bendrinami kompleksiskai įvertinant pastatus ir, remiantis techniniais-ekonomiais tyrimais, nurodoma pastatų kapitalinio remonto tvarka.

Sprendžiant atskirus projekto klausimus, pavyz- džiui, siekiant nukreipti nuo senamiesčio tranzitinį transportą, buvo atlikti transporto tyrimai ne tik se- namiestyje, bet ir aplink jį. Nustatant senamiesčio gyventojų sudėtį, gyvenimo sąlygas, būdą bei porei- kių, atlikti sociologiniai tyrimai. Tiriant visuome- nes įstaigas, nustatytas įstaigų tinklo pobūdis, jų dar- bo sąlygos, darbuotojų skaičius, kiek reikia trans- porto.

Istorinius tyrimus atliko istorikas S. Raulinai- tis, architektūrinius ir stilistinius — arch. kand. V. Jurkštas, urbanistinį įvertinimą — architektai N. Zubovienė ir V. Zubovas, techninį-ekonominį įver- tinimą — architektai N. Zubovienė ir V. Zubovas, transporto — inž. M. Raibis, sociologinius — arch.